

КЛАСИФІКАЦІЯ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ ЗДІЙСНЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ НА ПРОЦЕС РАЦІОНАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ

В статті розроблена класифікація інформаційно-психологічних технологій, яка основана на моделі процесу здійснення раціональної діяльності людиною. Описані результати застосування інформаційно-психологічних технологій на кожному із етапів цього процесу. Наведено ряд прикладів для негативних наслідків застосування інформаційно-психологічних технологій, які можуть бути використані для розробки систем захисту.

Ключові слова: інформаційно-психологічна технологія, класифікація, негативний вплив, діяльність, захист.

Вступ

В системах інформаційної безпеки держави основним об'єктом для впливу завжди є людина. Зростання кількості каналів для інформаційного впливу, стрімке збільшення їх інформаційного наповнення, зростання різноманітності в охопленні сторін життя людини, - все це, з необхідністю, приводить до зростання загроз внаслідок негативного інформаційно-психологічного впливу на людину.

До того ж, соціально-економічні умови сучасної України, які супроводжують її перехід до ринкової економіки, приводять до підсилення важливості захисту все зростаючого кола осіб від негативного інформаційно-психологічного впливу як стороннього, так і внутрішнього характеру. Саме в умовах перехідних процесів стрімко зростає роль особи, яка приймає рішення та відповідальність аналітиків та експертів за результати своєї діяльності. Власне, саме за цих умов вибір траєкторії розвитку всієї країни буде критичним чином залежати від порівняно невеликої групи людей, діяльність яких крах і полягає у виборі *оптимальної* траєкторії. І саме за цих умов «точковий» інформаційно-психологічний вплив на окрему людину (чи на невелику їх сукупність) може вплинути на подальшу долю суспільства та держави в цілому.

Таким чином, класифікація можливих напрямків здійснення негативного інформаційно-психологічного впливу на діяльність людини є важливою складовою системи інформаційно-психологічної безпеки України на сучасному етапі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Цю проблему висвітлено в багатьох публікаціях вітчизняних та зарубіжних авторів, серед яких слід виділити В.М. Богуша, В.Л. Бурячка, Г. Грачова, Е. Доценко, Т. Кабаченко, П. Конотопова, М. Кузнецова, Ю. Курносова, А. Манойло, С. Раторгуєва, В.О. Хорошка, М. Петрова, О.К. Юдіна та інших фахівців, які розглядали широке коло задач інформаційної безпеки держави.

В [1] розроблено класифікацію цілей (об'єктів) для негативного інформаційно-психологічного впливу на психіку людини. Виділено такі загрози: свідомості, системі цінностей, психічному здоров'ю та свободі волі людини. В якості технологій (інструментів) для інформаційно-психологічного впливу виділено: психологічне маніпулювання, дезінформація, лобіювання, пропаганда, кризовий менеджмент (crisis management) та шантаж. Однак класифікація [1] не дозволяє ідентифікувати, на які саме стадії діяльності людини націлені використовувані технології впливу, - тобто які саме цілі ставлять ті чи інші використовувані технології інформаційно-психологічного впливу.

В [2] виділено такі канали для збільшення рівня неадекватності інформаційного середовища суспільства: об'єктивно існуюча складність Світу та процесу його пізнання, цілеспрямований інформаційно-психологічний вплив сторонніх людей, індивідуальні психологічні особливості політичних лідерів, соціальні групи та суспільства (в тому числі закордонні), діяльність сторонніх держав.

Ряд авторів детально розглядає лише окремі технології здійснення інформаційно-психологічного впливу, - наприклад, Е. Доценко в [3] зосереджує увагу лише на технологіях маніпуляції.

Розглядаючи психологічний вплив, Т. Кабаченко [4] здійснює його класифікацію за такими набором ознак:

- тип взаємодіючих сторін;
- стратегія взаємодії;
- конечний результат;
- наявність безпосереднього контакту між взаємодіючими сторонами чи використання певних каналів передачі інформації;
- ступінь приховування впливу від реципієнта;
- прямий вплив на реципієнта чи орієнтування та зміну зовнішніх умов його життя та діяльності.

В основу цієї класифікації покладені ознаки, які характеризують переважно сторону, яка здійснює вплив.

Однак з метою захисту людини, суспільства та держави від наслідків негативного інформаційно-психологічного впливу, виникає необхідність в здійсненні його класифікації в характеристиках саме реципієнта, тобто тієї людини, що підлягає такому впливу. Власне, під час розробки засобів протидії негативному інформаційно-психологічному впливу саме реципієнт та його характеристики є в *прямому доступі* для систем захисту, - тоді як характеристики сторони, яка здійснює вплив, часто є *недосяжними*.

Метою статті є розробка класифікації технологій для здійснення інформаційно-психологічного впливу на процес раціональної діяльності людини.

Модель для опису раціональної діяльності людиною. В статті буде розглянуто *раціональну* діяльність людини. Саме вона найчастіше здійснюється людиною і саме від неї залежить забезпечення безпеки держави. В подальшому термін «раціональна» в статті буде пропускатися.

В якості моделі для опису раціональної діяльності людини приймемо модель, розроблену в [5,6]. Ця модель описується рис. 1.

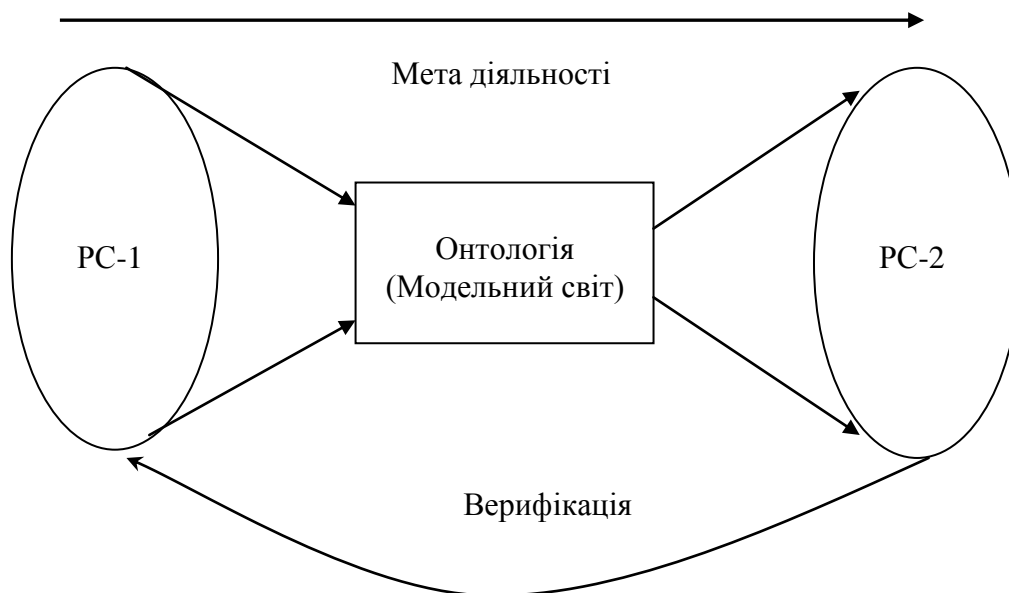

Рис. 1. Модель для здійснення раціональної діяльності людини

Діяльність людини в загальному випадку виконується за такими етапами.

1. Явним чином задається мета (ціль) для діяльності.
  2. У відповідності до цієї цілі розглядається сукупність параметрів та характеристик реального світу (РС-1), які відносяться до предметної області діяльності.
  3. Використовуючи технології для стискання інформації, здійснюється перехід від реального світу РС-1 до «модельного світу» (МС), тобто до онтології для здійснення діяльності в предметній області. Елементи МС розглядаються як абстрактні символи, характеристики та параметри. При цьому потрібно врахувати, що «стиснення інформації» може бути здійснене, навіть в рамках однієї й тієї ж самої задачі. декількома різними способами (кожен із яких залежить від *мети діяльності*). В результаті ми можемо отримати декілька різних онтологій для однієї й тої ж самої задачі. Відмітимо, що ціль діяльності також відповідним чином трансформується у терміни побудованої онтології.
  4. Здійснюється розв'язання поставленої задачі в рамках отриманої онтології. В результаті отримується розв'язок (розв'язки), який орієнтований на цілий клас конкретних задач.
  5. Отримане «онтологічне» рішення *наповнюється* інформаційними характеристиками конкретної задачі. По суті, використовуючи технології деталізації, робиться «зворотній» перехід до *конкретних* значень параметрів та характеристик, що відносяться до нашої предметної задачі та відповідають поставленій цілі. Здійснюється власне діяльність, тобто *трансформація* «потрібних» характеристик реального світу. Таким чином, отримуються характеристики реального світу – тобто РС-2.
  6. Потрібно здійснити верифікацію отриманих результатів діяльності, тобто здійснюється порівняння між собою характеристик, що впливають із деталізації моделі (РС-2) та характеристик, які власне і формулюють нашу ціль діяльності (РС-1). Якщо ці характеристики співпадають, то діяльність здійснена адекватно.
- Зауваження 1.* Ці етапи мають місце тільки у випадку, коли людина здійснює *раціональну* діяльність [5,6], тобто коли вона *усвідомлено* та *осмислено* сприймає та обробляє інформацію, приймає рішення, здійснює діяльність та оцінює її результати.
- Зауваження 2.* В рамках статті не розглядається *нормативна* діяльність людини [5], яка здійснюється нею без осмислення, «за зразком», «за заданими обов'язками», «тому що так прийнято» тощо.
- Зауваження 3.* Специфічні особливості здійсненні діяльності із виробленням *нових* технологій в статті не розглядаються, так як вони мають ряд суттєвих відмінностей [5,6].

Класифікація технологій для здійснення інформаційно-психологічного впливу

Використовуючи етапність здійснення діяльності, сформуємо таку класифікацію технологій для здійснення інформаційно-психологічного впливу за об'єктом їх застосування (ціллю впливу). Класи будуть побудовані за відповідними етапами здійснення діяльності.

В ряді випадків дуже коротко будуть наведені приклади віднесення технологій інформаційно-психологічного впливу до таких класів. В якості прикладів також будуть описані або результати застосування технологій інформаційно-психологічного впливу до відповідного етапу здійснення діяльності, або ж ситуації, де *потрібен* спеціально організований інформаційно-психологічний вплив для того, щоб захистити людину від існуючого *небезпечного* стану.

Зауваження. Використовуваний в статті термін «інформаційно-психологічні технології» не несе ніякого *емоційного* чи *етичного* забарвлення. Сама по собі інформаційно-психологічна технологія не може бути ні «поганою», ні «негативною», так само як і довільний науковий термін. Емоційній чи етичній оцінці можуть підлягати тільки цілі та результати її застосування.

1. *Вплив на мету діяльності.* Мета діяльності завжди визначається в термінах онтологій (моделі світу) більш високого порядку, аніж ті, які застосовуються для її досягнення. Внаслідок цього мета навіть *індивідуальної* діяльності людини формулюється із залученням фрагментів моделі картини світу, яка включає в себе технологічні та міфічні

аспекти [5,7]. Однак ці фрагменти загальної картини світу людини якраз і є найслабше захищені саме від *негативного* інформаційно-психологічного впливу. І, разом із тим, вони є часто *вирішальними* для діяльності людини.

Таким чином, технології здійснення *негативного* впливу саме та технологічні та міфічні фрагменти моделі світу індивіда є надзвичайно небезпечними з точки зору забезпечення інформаційно-психологічної безпеки людини, суспільства та держави. Особливо наочно це проявляється у випадку вищого керівництва держави.

Дуже часто тут застосовуються маніпулятивні інформаційно-технологічні технології та дезінформація. Широке застосування саме ці технології отримали в рамках сучасного тероризму в процесі підготовки так званих «шахідів-смертників». Також широко такі технології використовуються в *тоталітарних сектах*: широко відомим прикладом є «Біле Братство» в Україні на початку 1990-х років.

Приклад 1. Вимога дотримуватися «політкоректності».

Прикладом може слугувати заміна дієслова «сідайте» на україномовну кальку із російського – «присідайте» («присаживайтесь» – рос.): останнє сьогодні практично *витіснило* перше. І це незважаючи на те, що область смислового наповнення дієслова «присідайте» *не співпадає* із смисловим наповненням дієслова «сідайте»: перше описує *неперервний процес*, тоді як друге – *одноразову* зміну стану.

Приклад 2. Іншим прикладом може слугувати роздмуханий осінню 2013 року в ЗМІ скандал щодо телеведучої в одні із країн Скандинавії. Громадяни мусульманської віросповідання вимагали від неї *вибачитися* за те, що вона в одній із телепередач носила християнський хрестик: це, мовляв, *ображає* мусульман. Телеведуча змушена була вибачитися. Ця ситуація є яскравим прикладом використання інформаційно-психологічного впливу на суспільний стан практично кожної країни Європи: постановка питання про це, що *відсутність* хрестика у телеведучої *може ображати християн* сьогодні там вважається «неполіткоректним». Цей приклад свідчить також прикладом того, як «точковими» застосуваннями *інформаційно-психологічних технологій* можна реально впливати на *зміну* суспільного стану в розвинені країні.

Приклад 3. Необхідність політичній партії в Україні мати «ідеологію» як *достатній* елемент для її само-ідентифікації. Про те, що політична партія *повинна* в якості атрибуту її само-ідентифікації мати також детально розроблений та широко доступний Проект реалізації своєї «ідеологічної платформи» в Україні мова не йде. Наприклад, ряд політичних партій із багатолітньою історією перебування в Верховній Раді тільки під час «Мадану-2013» поставили питання про розробку «плану дій» по *розвитку України*. Причому робити це вони запропонували «на Майдані». Для розвинених країн така ситуація є нонсенсом [8].

2. *Вплив на сукупність параметрів та характеристик, які описують реальний світ.* Так як в статті розглядається тільки *раціональна* діяльність, то ці характеристики та параметри повинні мати досить високий рівень об'єктивності. Це можна зробити лише за умови, коли, по-перше, є інструменти для ідентифікації та вимірювання таких характеристик, і, по-друге, *наперед* відомо, які саме характеристики потрібні.

Як правило, для отримання необхідним параметрів та характеристик потрібно задіяти відповідні ресурси, які іноді можуть бути досить великими. Тому на цьому етапі часто можуть застосовуватися інформаційно-психологічні технології маніпулювання, дезінформації, лобіювання, пропаганди (включаючи маркетингову інформаційну систему) і багато інших. Вразливість діяльності на цьому етапі є досить велика, тому що може скластися така ситуація, коли виміряні характеристики виявляться *непотрібними* в подальшому аналізі та застосуванні (наприклад, неінформативними).

Приклад 4. При аналізуванні кількості ВНЗ в Україні часто наводиться порівняння із країнами Європи, де є менша кількість ВНЗ. Але *кількість ВНЗ* не є ознакою рівня розвитку системи вищої освіти країни: є розвинені країни із *великою* кількістю ВНЗ, а є з малою. Об'єктивною характеристикою може бути, наприклад, кількість публікацій у журналах із міжнародних баз даних. Але тоді виявиться, що понад 2/3 ВНЗ України просто *невідомі*

міжнародній науковій спільноті: з 1996 року по жовтень 2013 року в наукометричній базі даних публікацій Скопус тільки 115 ВНЗ (із понад 350 існуючих в Україні) мають понад одну публікацію [9]. І говорити про «міжнародний рівень вищої освіти» в Україні буде проблематично.

3. *Вплив на технології стискання інформації до абстрактних структур (наприклад, наукових термінів).* Технології стискання інформації задаються множиною тих абстрактних структур, в рамках яких виражається модель світу людини (онтології, якими вона може користуватися).

Надання негативного емоційного забарвлення нейтральним науковим термінам є досить поширеною технологією інформаційно-психологічного впливу.

На цьому етапі особливо широке поширення мають такі інформаційно-психологічні технології впливу як маніпулювання, дезінформація, пропаганда та підміна понять. Наприклад, замість одного терміну використовується інший, який часто не має однозначного смислового наповнення (при цьому має місце підміна однієї задачі іншою).

Часто також, наприклад, технології стискання інформації підмінюються створенням метафор. Наприклад, «в розвинених країнах прийнято так...» (але Україна не є розвинутою країною).

Приклад 5. Прикладом маніпулятивного інформаційно-психологічного впливу є широке застосування відносних статистичних характеристик при аналізі змін стану економіки України. Так, за цим показником вже майже 15 років спостерігається стійке щорічне зростання ВВП. Разом із тим за абсолютними показниками (наприклад, ВВП на душу населення за паритетом купівельної здатності, дані Всесвітнього Банку) у порівнянні із 1990 роком зріс на 19,8%.

Приклад 6. В сучасній Україні в предметній області інформаційної безпеки держави є багато термінів, які мають для умов України виразне емоційне забарвлення. Наприклад: «авторитаризм», «демократія», «свідомий українець», «професіонал», «експерт», «еліта» тощо.

4. *Вплив на методи розв'язання абстрактних задач (прийняття рішення).* Існує багато інформаційно-психологічних технологій для вилучення із арсеналу людини цілих класів методів розв'язання задач, які сформульовані в абстрактній формі.

Здається, що інформаційно-психологічний вплив на цей етап може бути якнайменшим. Загалом, це так і є.

Але за достатньо специфічних умов в країні може створитися ситуація, коли саме завдяки інформаційно-психологічним технологіям буде різко зменшено рівень безпеки суспільства та держави.

Приклад 7. Випадок із кібернетикою та генетикою в СРСР в 1940-1950-х роках став вже історією. Але він є прикладом саме такого негативного впливу технологій інформаційно-психологічного характеру не тільки на онтологію науки як предметної області, але й на економічну безпеку держави в цілому. При цьому були застосовані такі інформаційно-психологічні технології, як маніпулювання, дезінформація, лобіювання та шантаж.

Цікаво, що сьогодні в Україні ситуація аналогічна із сучасною економікою (при цьому, що цікаво, така ситуація навіть не усвідомлюється). Сучасна теорія ігор, яка є методом для узгодження інтересів сторін, є невідомою в Україні навіть для середовища професіоналів. Але саме вона є основним інструментом не тільки в предметній області таких наук, як економіка та політологія, але й прикладної діяльності (наприклад – антитерористичної).

5. *Вплив на здійснення діяльності (як наповнення абстрактного розв'язку реальним змістом).* Перехід від абстрактного розв'язку в рамках картини світу, яка є у людини, до здійснення діяльності у світі реальному базується на сукупності методів та технологій, яким навчили людину (або ж які вона сформувала сама протягом свого життя). Це можна назвати «переходом від мрії до її втілення». І саме набір таких «способів втілення» є дуже вразливим

для інформаційно-психологічного впливу. Наприклад широкого застосування набувають тут маніпулятивні інформаційно-психологічні технології, дезінформація, пропаганда тощо.

Приклад 8. Відразу після розпаду СРСР кожна із незалежних країн поставила перед своїми громадянами задачу «стати *ефективними* власниками»: появилися ваучери, земельні паї тощо. Але громадяни не знали навіть переліку технологій, які потрібні для управління власністю. Відсутні були також інструменти, які необхідні при діяльності «ефективного власника» (фондові біржі, аналітичні матеріали, об'єктивна статистика тощо). Замість цього в ЗМІ почали багато говорити про «первинне накопичення капіталу», а «ефективний власник» пропагувався як людина, яка «зібрала капітал».

Прошло вже понад 20 років. З'явилися люди, які мають «багато власності» і яких називають «олігархи». Проте *всі* ці люди можуть застосовувати лише методи та технології «накопичення власності», причому переважно ті, які «перерозподіляють» чужу власність у власну. Іншими технологіями здійснення діяльності у предметній області економіки вони не володіють. Рейдерство та постійний перерозподіл власності (із використанням сьогодні вже *політичних* інструментів) – це є реалії сьогодення

Олігархів потрібно навчати новим технологіям управління власністю. Але хто цим буде займатися? Хто *примусить* їх до себе «прислухатися»? Чи не прийдеться для цього чекати *дестабілізації* суспільно-політичного стану країни? Таким чином, проблема *навчання* власників в Україні *стандартним* на сьогодні методам та технологіям управління *своєю* власністю перейшла на рівень забезпечення національної безпеки держави.

Приклад 9. На етапі вибору методів та технологій впровадження рішення ключове значення мають обмеження на множину технологій, які можуть бути застосовані. Досягається це, як правило, шляхом створення відповідного законодавства. Але відповідні закони повинні давати людині *досить великий* спектр множити технологій, які придатні для використання. На жаль, в Україні відсутня інфраструктура для *перевірки* Проектів Законів (постанов, наказів) щодо встановлюваних ними обмежень на множину методів та технологій, які є *вигідними* людині при їх здійсненні.

6. *Вплив на верифікацію результатів діяльності.* Порівняння досягнутої в результаті діяльності картини світу із початковою вимагає використання спеціальних технологій та баз даних. Вже на початку етапу 2 потрібно формувати такі бази даних, *зміну* яких можна було б зафіксувати як результати здійснення діяльності. А на етапі 5 потрібно вибирати такі технології діяльності, результати застосування яких могли б бути виміряні тими ж самими інструментами, які було використано на етапі 2. Якщо цього не було зроблено – то етап верифікації не може бути здійснено. На цьому етапі велике значення має відкритість і доступність баз даних.

Інформаційно-психологічний вплив на цьому етапі може здійснюватися через технології маніпуляції, дезінформації, кризового менеджменту, шантажу, лобіювання тощо.

7. *Вплив на склад етапів здійснення раціональної діяльності.* Нарешті, інформаційно-психологічні технології можуть впливати на сам процес діяльності. Наприклад, на зменшення/збільшення величини «важливості» того чи іншого етапу (чи їх сукупності). Також до негативного наслідку приведе відкидання одного чи декількох етапів.

Приклад 10. Для діяльності в рамках релігійної доктрини (тоталітарної секти тощо) цілком достатньо всього таких етапів: постановка мети (*всі* можливі цілі діяльності перераховані у «канонічному тексті»), стискання інформації до термінів «канонічного тексту» (здійснюється часто *за допомогою* спеціалістів – «священників»), розв'язання задачі в термінах «канонічного тексту» (результатом є *полюс дихотомії*: «дозволена поведінка» чи «недозволена поведінка»). Результат розв'язання задачі (тобто встановлення відношення «подія в реальному світі» → «дозволено/не дозволено» фіксується і заноситься у відповідну базу даних. В подальшому цього притримуються *всі* адепти.

Обговорення результатів

Розглядаючи результати впливу певної інформаційно-психологічного на людину, потрібно чітко виділяти етап здійснення діяльності, на якому використовується ця

технологія. Це дозволяє визначити як сукупність негативних *наслідків* від такого впливу, так і розробити систему заходів та технологій для *захисту* людини від такого негативного інформаційно-психологічного впливу.

Слід особливо підкреслити, що сьогодні технологій інформаційно-психологічного впливу набули надзвичайно широкого застосування. Достатньо назвати лише широко застосовувані практично на кожному підприємстві технології та методи *стимулювання* та *мотивації* персоналу.

І тут виникає явна потреба в здійсненні *інформаційно-психологічного аудиту* для застосовуваних до людини інформаційно-психологічних технологій. Визвано це тим, що, як відзначено в статті, застосування таких технологій (наприклад, в рамках мотивації чи стимулювання) здатне *зменшити* рівень ефективності діяльності працівника.

В якості прикладу можна навести ситуацію із неадекватною системою *стимулювання* працівників фінансового сектору в США, яка виявилася одним із факторів настання *світової фінансової кризи* в 2007 році.

Висновки

Сьогодні не існує єдиної обґрунтованої класифікації для технологій для здійснення інформаційно-психологічного впливу на людину. В статті розроблена класифікація таких технологій, яка основана на моделі процесу здійснення раціональної діяльності людиною. Описано, які саме результати можуть бути досягнуті із застосуванням для інформаційно-психологічних технологій на кожному із етапів цього процесу. В статті наведено ряд прикладів, які демонструють негативні наслідки застосування інформаційно-психологічних технологій. Ці приклади можуть бути використані для розробки захисту від негативних наслідків від застосування інформаційно-психологічних технологій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Манойло А. В. Государственная информационная политика в особых условиях: Монография. М. : МИФИ, 2003. – 388 с.
2. Грачев Г. В. Информационно-психологическая безопасность личности: состояние и возможности психологической защиты. – М. : Изд-во РАГС, 1998. – 125 с.
3. Доценко Е. Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита. – М. : ЧеРо, Издательство МГУ, 1997. – 344 с.
4. Кабаченко Т. С. Методы психологического воздействия. – М. : Педагогическое общество России, 2000. – 540 с.
5. Шиян А.А. Теоретико-ігровий аналіз раціональної поведінки людини та прийняття рішень в управлінні соціально-економічними системами. Монографія. – Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2009. – 404 с.
6. Shiyan, Anatoliy A. and Nikiforova, Liliya O., Types of Economic Behavior: The Instrument for Management of Individuals, Institutions, Countries and Humankind (November, 01 2011). Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=1952651> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1952651>. – 22 p. Distributed in: Information Systems: Behavioral & Social Methods eJournal. – 2011. – Vol 3, Issue 161. – November 15.
7. Shiyan, Anatoliy A., Management Technologies for Higher Level Officers, Presidents, Prime-Ministers and Parliamentarians (September 30, 2011). Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=1936165> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1936165>. – 581 p. Distributed in: Political Behavior: Cognition, Psychology, & Behavior eJournal, Vol 6, Issue 7, February 13, 2012.
8. Shyian, Anatoliy A. and Nikiforova, Liliya O., Functioning of institute of the parties' competition in Ukraine (November 13, 2010). Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=1708442> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1708442>. – 12 p. Distributed in: Political institutions: parties, interest groups & other political organizations eJournal. Vol. 3, No. 55: Nov 15, 2010.
9. Рейтинг вищих навчальних закладів України. http://jsi.net.ua/scopus/ratings_uni/index.html. (Дані станом на 15 жовтня 2013 року.)